

Vladas Terleckas

A. Mickevičiaus g. 7–7A
LT-08119 Vilnius

Straipsniu norima paminėti pirmojo Lietuvoje banko – Vilniaus žemės banko įsteigimo 135-ąsias metines. Jo įsteigimas žymi stambiosios bankininkystės pradžią mūsų šalyje. Remiantis pirminiais šaltiniais, straipsnyje atskleidžiamos banko įsteigimo aplinkybės, jo stambiųjų akcininkų ir vadovų kaita, nagrinėjamos banko operacijos, ypač žemvaldžių ir miestų nekilnojamojo turto savininkų kreditavimo raida, banko vaidmuo.

Pagrindiniai žodžiai: bankas; akcininkai; įkaito lakštai; paskola.

Įvadas

Pirmosios žinios apie Vilniaus žemės banką ir jo veiklos vertinimai yra pateikti Miunchene išleistoje Eugenijaus Riomerio disertacijoje (Römer 1897). Adomas Prūsas (1916), remdamasis 1911–1914 m. duomenimis, aptarė žemvaldžių kreditavimo rezultatus, juos lygino su Peterburgo–Tulos žemės banko veiklos rodikliais. Aukštesniu moksliniu lygiu, išsamiau banko skolinimą žemvaldžiams nagrinėjo istorikas Leonas Bičkauskas-Gentvila (1973). Jo tyrimo išvadas iškraipė privalomos ideologinės nuostatos, ypač požiūris į dvarininkų skolų didėjimą kaip jų dvarų ūkių nuosmukį. Istorikas nenagrinėjo miestiečių kreditavimo, kitų banko operacijų, jo struktūros. Savo tyrimui nepanaudojo ir svarbiausio šaltinio – banko metinių ataskaitų.

Šiame straipsnyje siekiama į Vilniaus žemės banką pažvelgti įvairiais aspektais, išnagrinėti jo veiklos kitimą, atskleisti jos tendencijas ir vadovybės vykdytą kredito politiką. Visa tai susiejama su ekonominiais procesais, politiniais įvykiais. Vilniaus žemės banko veiklos pažinimas turėtų padėti geriau suvokti Lietuvoje vykusius ekonominius procesus.

1. Banko įsteigimo aplinkybės

1859 m. likvidavus valstybines kredito įstaigas, ūkis ilgiau nei dešimtmetį buvo paliktas be viešojo kredito. Tyrinėtojai pagrįstai mano, kad carinė valdžia neįvertino kredito svarbos pereinamuoju, prisitaikymo prie naujų ekonominių sąlygų (prekinių ir piniginių santykių formavimosi) laikotarpiu (Djakin 1902: 12), neapgalvotu ir nesėkmingu senųjų kredito įstaigų likvidavimu ilgam sutrikdė ekonominį gyvenimą (Migulin 1904: 91–92). Valdžia tikėjosi, kad dvarininkai, netekę nemokamos baudžiauninkų darbo jėgos, galės verstis, savarankiškai ūkininkauti iš valstiečių mokamų išperkamųjų mokesčių. Tačiau tokie mokesčiai buvo gana sunkiai surenkami, o dvarininkai iš jų dar turėjo grąžinti skolas ikibaudžiavinių laikų kredito įstaigoms, mokėti kontribucijas, todėl gamybos reikmėms mažai kas ir likdavo. Rusijos pralaimėtas Krymo karas parodė valdžiai ūkio reformų būtinybę. Svarbiausiais ekonominės politikos uždaviniais buvo pripažintas geležinkelių tiesimas ir naujos kredito sistemos kūrimas. Valdžios viršūnės buvo priverstos bent laikinai atsisakyti draudimų steigti privačias kredito įstaigas. 1870–1872 m. verslininkai, dvarininkai, valstiečiai gana aktyviai steigė įvairias kredito įstaigas, tarp jų – akcinius žemės ir komercinius bankus.

Lietuvos bajorai anksti suprato kredito, bankų reikalingumą. 1825 m. ir 1853–1861 m. jie parengė hipotekinių kredito įstaigų – Vilniaus žemės kredito bendrovės, Šiaurės Vakarų žemės banko ir Lietuvos gubernijų žemės kredito draugijos – įstatų projektus, bet valdžia

■ Vladas Terleckas – docentas, socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universitetas (dirbo 1967–2000 m.).
Veiklos sritys: Lietuvos bankininkystės ir pinigų istorija.

neleido šių sumanymų įgyvendinti. Pralaimėtas sukilimas (1863–1864 m.) parodė, kad išsivadavimo iš imperijos tikslą tenka atidėti palankesniems laikams, o esamu momentu reikia imtis ūkinio, organizacinio darbo, ypač – stengtis išsaugoti vietinės bajorijos ekonomines pozicijas, žemėvaldą. Siekiant šių tikslų, buvo būtina steigti akcinius žemės ir komercinius bankus.

1872 m. rugpjūčio 9 d. finansų ministras patvirtino Vilniaus žemės banko įstatus, o veikti šis bankas pradėjo tų metų gruodžio 12 d.* (Ustav 1874: 3–4). Metais anksčiau buvo įsteigtas Charkovo žemės bankas, o drauge su Vilniaus žemės banku buvo įsteigti dar šeši tokio pobūdžio bankai. Dono ir Jaroslavlio–Kostromos žemės bankai buvo įsteigti 1873 m. (Golubev 1897: 123–134). Nuo tada iki 1917 m. pabaigos Rusijos imperijoje veikė dešimt akcinių žemės bankų.

Vilniaus žemės banką (žr. 1 pav.) įsteigė stambiausi ir garsiausi Lietuvos žemvaldžiai kunigaikščiai Petras Vitgenšteinas ir Anatolijus Bariatinskis, grafai Nikolajus Zubovas, Adomas Pliateris ir Nikolajus Levašovas, padedami Peterburgo bankininkų, verslininkų, aukštųjų valdininkų: valstybės patarėjų Ivano Gonzagos-Pavličinskio ir Nikolajaus Benardakio, slaptojo patarėjo Boriso Obuchovo, generolo Piotro Durnovo, inžinieriaus Konstantino Michailovskio, Vladimiro Džulijanio, I. Gincburgo, Leono Rozentalio (Ustav 1874: 3–4). I. Gincburgas ir L. Rozentalis buvo Peterburgo bankinių namų savininkai, imperijoje garsėję kaip akcinių bendrovių steigėjai. V. Džulijanis ir I. Gonzaga-Pavličinskis buvo gerai žinomi tarp Peterburgo verslininkų. Taigi būta įdomaus vietinių žemvaldžių, Peterburgo bankininkų, verslininkų ir aukštųjų valdininkų interesų susipynimo, kurį greičiausiai lėmė kapitalo stygius Lietuvoje ir siekis pasitelkus žinomus asmenis išvengti valdžios trukdymų įsteigti banką.

1 pav. Vilniaus žemės bankas*

Pastaba: *pastatyta 1891 m., architektas V. Gorskis. Dabar – Lietuvos bankas.

Šaltinis: V. Laurinavičius (2003: 66).

Vis dėlto steigėjai nepajėgė surinkti pradinės kapitalo sumos (1,5 mln. rb) ir buvo priversti prašyti jį sumažinti iki 1,2 mln. rublių. Vladas Jurgutis (1940: 554) pagrįstai rašė: „Kas permes akimis steigėjų sąrašus ir kas žino tų visų asmenų vaidmenį imperatorių Rusijoje, tas supras, kodėl caras negalėjo atsakyti leisti steigti Vilniuje ipotekinį banką.“ Ta proga prisimintina dar ir tai, kad minėti Peterburgo bankininkai ir šio miesto bankininkas

*Pagal tuometinį kalendorių.

E. Mejeris laikomi ir Vilniaus žemės banko steigimo iniciatoriais bei pagrindiniais steigėjais (Bičkauskas-Gentvila 1973: 24). Be to, tvirtinama, kad banką įsteigti daug padėjęs V. Džulijanis, I. Gonzaga-Pavličinskis, Finansų ministerijos valdininkas N. Olferjevas ir net Vilniaus generalgubernatorius A. Potapovas. Kol nerasta duomenų apie steigėjų turėtų akcijų skaičių, negalima pasakyti, kurie tų steigėjų buvo pagrindiniai. Dėl E. Mejerio vaidmens paprasčiausiai suklysta, jo steigėjų sąrašė nėra. Reiškama ir priešinga nuomonė – pagrindinis banko iniciatorius buvęs Adomas Pliateris, Peterburge turėjęs reikalingų ryšių (Meysztowicz 2004: 27). Neprieštaraujant tam, negalima pamiršti ir Nikolajaus Zubovo, gerai žinoto caro rūmuose, vaidmens. Be to, šiaip sau jis ilgus metus nebūtų buvęs renkamas banko valdybos pirmininku.

Žemvaldžiams gyvybiškai būtinam bankui „teko veikti <...> ypatingai sunkiose ne tiek gal ekonominėse, kiek politinėse bei moralinėse sąlygose“ (Jurgutis 1940: 554). Banko veikimą lengvinanti aplinkybė buvo tai, kad iki 1886 m. jis buvo beveik hipotekinio kredito monopolistas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose. Tais laikais kiekvienam akciniam žemės bankui buvo nustatoma veiklos teritorija, kurioje kiti šios kategorijos bankai negalėjo teikti savo paslaugų, konkuruoti. Vilniaus žemės bankui buvo paskirtos Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Pskovo ir Vitebsko gubernijos. 1873 m. šiose gubernijose, išskyrus pirmąsias tris, leista veikti kitiems žemės bankams. 1886 m. Peterburgo–Tulos žemės bankui buvo leista veikti Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose. Vėliau (1890 m.) valdžia pasipriešino Vilniaus žemės banko akcininkų ir valdybos sprendimui į veikimo zoną įtraukti Lenkijos ir Pabaltijo gubernijas (Pamiatnaja knižka 1890: 158).

2. Akcininkai, vadovai ir administravimas

Banko įstatais buvo įtvirtintos nevienodos akcininkų teisės. Mažiau nei 10 akcijų (jų nominalas neįprastas – 250 rb) savininkai neturėjo balso teisės, 10 akcijų suteikdavo vieną balsą, 30 akcijų – du, 60 akcijų – tris, 100 akcijų – keturis balsus, 160 ir daugiau akcijų turėjusieji gaudavo penkis balsus (Ustav 1874: 37). Vienas akcininkas, įskaitant pagal įgaliojimus gautus balsus, jų galėjo turėti ne daugiau negu 10. Į banko valdybą galėjo būti išrenkami 25 ar daugiau akcijų savininkai. Metiniai akcininkų susirinkimai būdavo pripažįstami įvykusiais ir teisėtais, jeigu juose dalyvaudavo 40 akcininkų ir jiems priklausė 25 procentai ar daugiau banko kapitalo. Pakartotiniams susirinkimams pakakdavo bet kokio dalyvių skaičiaus.

XIX a. 8-ajame dešimtmetyje daugiausia banko akcijų turėjo V. Džulijanis (665, arba 14 proc.), L. Rozentalis (600, arba 12,5 proc.), K. Michailovskis (198), E. Mejeris (160), o pavyzdžiui, A. Pliateris ir N. Zubovas jų turėjo po 30 (Otčiot VZB 1877, 1879). Sprendžiant iš akcininkų susirinkimų dalyvių sąrašų, jau 1877 m. nemažai akcijų turėjo nauji asmenys, kaip antai: A. Baltucas – 161, A. Gžegovkis – 106, I. Karlovna – 200, bankinės kontoros savininkas I. Bunimovičius, M. Meištavičius, V. Montvila ir R. Rudamina – po 100*. Ne vėliau kaip nuo 1890 m. tarp akcininkų susirinkimų dalyvių nebuvo daugelio banko steigėjų ir stambiųjų akcijų savininkų. Neabejotina, kad apie tą laiką įvyko akcininkų sudėties ir įtakos persikirstymas krašto dvarininkų naudai. Šis procesas vyko ir vėliau. Tai galėtų rodyti Lietuvos dvarininkijos praturtėjimą ir banko rėmimą ne tik ekonominiais, bet ir politiniais, tautiniais sumetimais. 1905 m. Komarams priklausė 403, V. Pliaterio šeimai – 394, Boltucui – 362, I. Kozlovskio įpėdiniams – 350, M. ir K. Protasevičiams – 330, I. Pliateriui-Broeliui – 320 akcijų. 1915 m. pradžioje didžiausiu akcininku buvo tapusi V. Pliaterio šeima (633 akcijos), I. Čackiui priklausė 399 akcijos. Tuomet tarp didžiųjų investuotojų atsirado bankų (Azovo–Dono bankas, Jungtinis bankas), Ukmergės ir Minsko savitarpio kredito bendrovės.

Karo metu įvyko naujas akcininkų įtakos persikirstymas, sustiprėjo akcijų koncentracija. A. Durdinui priklausė 600, Bochnicui – 430, abiejų šakų Pliateriams – 1 217, Komarams – 611, Daugėloms – 560, O'Rurkams – 540 akcijų (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 22031, l. 1–2).

Vilniaus žemės bankas, skirtingai nei kiti akciniai bankai ir bendrovės, neturėjo tarybos, todėl jo valdybai teko daugiau funkcijų – kapitalo vadyba, administravimas, kreditavimo politikos ir sąlygų nustatymas, įkeisto turto įkainojimo tvirtinimas, sprendimų dėl paskolų

*Visa informacija apie akcininkus surinkta iš Vilniaus žemės banko ataskaitų.

suteikimo priėmimas, įkaito lakštų spausdinimo, emisijos ir išpirkimo organizavimas, skolų gražinimo kontroliavimas, turto varžytinių rengimas, banko nuosavybėn perimtų dvarų valdytojų skyrimas, sąskaitybos priežiūra, tarnautojų priėmimas ir atleidimas, algų nustatymas, akcininkų susirinkimų organizavimas (Ustav VZB 1874: 37). Iš pradžių valdyba buvo renkama iš 5 narių 3 metams. 1872 m. gruodį garbė vadovauti bankui buvo patikėta jo steigėjams N. Zubovui, P. Vitgenšteinui, V. Džulijaniui, K. Michailovskiui ir I. Liubanskiui (ne steigėjui). Tokia valdybos sudėtis iš dalies rodė Peterburgo verslininkų įtaką. Sprendžiant iš Vilniaus gubernijos atmintinėse knygelėse ir banko ataskaitose skelbtos informacijos, 1872–1914 m. valdybos nariais pabuvojo 20 asmenų. 1878 m. kovą valdyboje K. Michailovskį pakeitė A. Pliateris, apie 1879 m. V. Džulijanį – K. Vasiljevas, 1884 m. I. Liubanskį – Ž. Salmanavičius, be to, jos nariais buvo išrinkti Petras Lega ir Juozapas Montvila. Taigi 1878–1884 m. vadovavimas bankui perėjo į vietinių dvarininkų rankas – tai buvo akcininkų sudėties pasikeitimo, iš dalies ir valdybos narių mirčių pasekmė. 1899 m. valdžia privertė į valdybą išrinkti Finansų ministerijos įgaliotinį („prievaizdą“) Ivaną Dubravina, ir jis tas pareigas ėjo iki banko evakuacijos (1915 m. vasarą) į Rusiją. XX a. pradžioje senuosius valdybos narius pradėjo keisti trečiosios kartos atstovai: Edmundas Bortkevičius, Viktoras Tromčinskis, Aleksandras Meištavičius, R. Sumorokas, grafai Juozapas O'Rurkas ir Liudvikas Pliateris-Zibergas ir Afanasijus Jaržembskis. Ilgiausiai (32 m.) valdybos nariu (nuo 1900 m. ir valdybos pirmininku) išbuvo A. Pliateris, 27 metus – J. Montvila, po 26 metus – N. Zubovas ir P. Konča. A. Daugirdo vadovavimo bankui stažas – 16 metų, E. Bortkevičiaus – 12 metų. Į valdybą paprastai būdavo renkami puikaus išsilavinimo, autoritetingi, visuomeniškai veiklūs asmenys. Pavyzdžiui, J. Montvila buvo baigęs teisės mokslus Peterburgo universitete, vėliau Berlyne ir Vienoje gilinosi į sociologiją ir ekonomiką, išgarsėjo kaip labdarys, apie 22 visuomeninių ir labdarinių organizacijų įkūrėjas, vadovas, pigių būstų statybos organizatorius. A. Daugirdas ir A. Pliateris teisininko kvalifikaciją įgijo Peterburgo universitete, E. Bortkevičius baigė studijas Peterburgo technologijos institute, A. Meištavičius – Krokuvos universitetą, V. Tromčinskis – Peterburgo miškų institutą, P. Konča – Vilniaus bajorų institutą. N. Zubovas išgarsėjo pramonės įmonių ir kredito įstaigų kūrimu Šiauliuose*. Visa tai paaiškina, kodėl jiems ilgus metus buvo patikimos atsakingos pareigos banke.

Valdybos nariai iš savo tarpo rinkdavo valdybos pirmininką. Nuo 1872 m. gruodžio 12 d. iki mirties (1898 m. gruodžio 12 d.) valdybai vadovavo N. Zubovas, po to šis postas atiteko A. Pliateriui. Pastarasis jį užėmė iki mirties (1908 m.?). 1909 m. ar 1910 m. valdybos pirmininko pareigos atiteko P. Končai, jis šias pareigas ėjo iki banko evakuacijos.

Valdybos nariai pasiskirstydavo globojamas darbo sritis ir gubernijas. Pasirinkdavo tas gubernijas, kuriose turėjo dvarus arba tas, kurių ūkio reikalai jiems buvo pažįstami. Bent XX a. pradžioje valdybos nariai posėdžiaudavo kasdien ar kas dvi tris dienas, dažniausiai svarstydamo varžytinių paskelbimo ir jų atšaukimo klausimus, rečiau sprendavo banko veiklos strateginius reikalus. Jie gaudavo geras algas, dideles premijas, dividendus. 1892–1902 m. kasmet valdybai buvo skiriama vidutiniškai 11 881 rublio premija, 1913 m. ji gavo 90,4 tūkst. rublių dividendų (Otčioty VZB 1893–1903, 1914).

Labai svarbi banko struktūra buvo Turtų įkainojimo komisija. Apie jos vaidmenį daug ką pasako tai, kad jos narius rinkdavo akcininkų susirinkimas, jiems būdavo keliami dideli reikalavimai. Jų pagrindinės pareigos būdavo patikrinti įkeičiamo turto įkainojimą, kasmet atsiskaityti akcininkams (Ustav VZB 1875: 34). Be to, šios komisijos nariai vykdavo apžiūrėti ir įvertinti įkeičiamų dvarų, tikrino agentų atlikto įkainojimo pagrįstumą.

Revizijos komisija ne tik tikrindavo banko metines ataskaitas, bet ir atlikdavo kasos, vertybinių popierių ir kitų vertybių patikrinimus, teikdavo valdybai ir akcininkų susirinkimams pasiūlymus dėl kreditavimo politikos sąlygų pakeitimo. Pirmaisiais banko veiklos metais revizijos komisija buvo sudaryta iš Peterburgo bankininkų, vėliau ši funkcija buvo pavesta vietiniams asmenims.

XX a. pradžioje banko tarnybos buvo organizuotos funkcinio ir teritorinio principu. Veikė kredito, draudimo kasos, kanceliarijos, juridinis ir apskaitos skyriai, registratūra, aptarnaujamų gubernijų padaliniai, kiekvienos jų ir kai kurių miestų agentūros arba agentai. Pastarieji buvo skirstomi į pirmos ir antros kategorijos. Pirmos kategorijos agentai

*Išsamesnės bankininkų biografijos yra pateiktos autoriaus straipsniuose (Terleckas 2006, 2008).

buvo etatiniai tarnautojai, dirbo Vilniuje, o antros kategorijos agentai priklausė prie laisvai samdomų tarnautojų ir dirbo kituose miestuose. Agentai priimdavo paskolų prašymus, įkainodavo turtą, atlikdavo matininkų darbą. Esant didelėms darbų apimtims, agentams padėdavo komisinininkai. 1896 m. bankas turėjo agentus Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Ukmergėje, Baltstogėje, Gardine, Daugpilyje, Gomelyje, Minske, Mogiliove, Polocke, Pskove, Vitebske, Ostrave (Golubev 1897: 124).

Didėjanti banko apyvarta vertė samdyti daugiau tarnautojų – 1885 m. jų buvo 45 (be valdybos ir Turtų įkainojimo komisijos narių), 1905 m. – apie 100, 1915 m. – 131 (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 22042, l. 22). Taikyta ilgiau banke tarnauti skatinusi darbo užmokesčio sistema. Vienu kartu kasmet alga buvo didinama po 10 rublių, mokėtos ne mažesnės nei 45 procentų algos dydžio premijos, ištarnavusiems 10 metų ir daugiau – 50 procentų, ištarnavusiems 20 metų ir ilgiau – 100 procentų darbo užmokesčio priedai (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 21939, l. 3). 1912 m. priedų mokėjimo tvarka buvo pakeista: turėjusiems ne trumpesnį negu 5 metų darbo stažą asmenims darbo užmokestis kasmet buvo didinamas po 5 procentus, atidirbusiems 10 metų – po 10 procentų, atidirbusiems 20 metų – po 20 procentų (Otčiot VZB 1813). Buvo palikti priedai už ilgametę tarnybą. Bankas tarnautojams jų skolinamojoje taupomojoje kasoje padėdavo sukaupti lėšų senatvei, vaikų mokymui ir kitiems reikalams, teikė lengvatines paskolas būstui įsigyti, gydymosi pašalpas. 1891 m. pabaigus statyti modernius ir erdvius banko rūmus, buvo pagerintos tarnautojų darbo sąlygos. Banko vadovams pavyko sutelkti gerus specialistus, todėl, kaip 1908 m. pripažino Finansų ministerijos revizoriai, apskaita ir raštvedyba buvo tvarkoma pavyzdinai tiksliai ir sparčiai (Otčiot 1909: 53).

XX a. pradžioje dėl padidėjusio darbo krūvio iki 8 buvo padidintas valdybos narių skaičius. Tačiau dėl nežinomų priežasčių paprastai būdavo renkami 6 nariai.

3. Svarbiausios operacijos ir galios didėjimas

Vilniaus žemės bankas buvo grynai hipotekinė kredito įstaiga, t. y. jis neturėjo teisės atlikti indėlių operacijų ir daugiausia teikė ilgalaikes paskolas žemvaldžiams ir miestiečiams, įkeitusiems nekilnojamąjį turtą. Kitas banko veiklos ypatumas buvo tai, kad, išskyrus įsteigimo momentą, skolinimo operacijos buvo pradinės, nuo jų pokyčių priklausė kitų operacijų apimtis ir kitimas.

Ilgalaikes paskolas bankas teikė ne pinigais, bet įkaito lakštais, kurie jų turėtojams duodavo nustatyto dydžio (procentais) pajamas. Trumpalaikių paskolų gavėjams buvo išmokami pinigai. Šių paskolų suma negalėjo būti didesnė negu 10 procentų įkeisto nekilnojamojo turto vertės (įkainotojų nustatytos), o kartu su ilgalaikėmis paskolomis – iki 60 procentų. Trumpalaikės paskolos buvo teikiamos pradinėms skolininko investicijoms. Paskolas galėjo gauti tik pajamas duodančių ūkių, įkainotų ne mažiau negu 500 rublių, savininkai (Ustav 1874: 8, 1906: 11). Miestų turto savininkams buvo taikoma mažesnė marža – iki 50 procentų, be to, jiems buvo galima suteikti tik iki trečdaliao visos paskolų sumos. Einant metams, ilgalaikių paskolų terminai ilgėjo ir įvairėjo. Veiklos pradžioje bankas žemvaldžiams galėjo skolinti 43 su puse metų, 48 metams ir 8 mėnesiams arba 54 su puse metų (Ustav 1874: 8, 1906: 11). XIX a. pabaigoje terminų padaugėjo iki 9, ilgiausias buvo 66 metai ir 2 mėnesiai, trumpiausias – 12 metų ir 3 mėnesiai, vėliau pastarasis pailgintas iki 48 metų. Miestiečiams buvo skolinama trumpesniai laikui: pirmaisiais banko veiklos metais – 18 metų ir 7 mėnesiams, 19 metų ir 11 mėnesių ir 27 su puse metų. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje bankas skolino mūrinių pastatų savininkams iki 38 metų ir 4 mėnesių, medinių namų įkeitėjai paskolas gaudavo trumpesniai laikui (12 metų ir 7 mėnesiams ar daugiau). Paskolų terminų pailginimas mažino pusmetinius mokėjimus. Buvo įprasta skolinti ilgiausiam terminui, pavyzdžiui, 1914 m. sausio 1 d. 82 procentus žemvaldžių įsiskolinimo bankui sudarė ilgiausio termino skolos. Tarp miestiečių taip pat buvo populiariausia skolintis ilgiausiam terminui (1912 m. tokios paskolos sudarė 84 proc.).

Miestiečiai galėdavo bankui įkeisti žemės sklypus, mūrinius, medinius ir mišrius pastatus, juos reikėdavo apdrausti. Įkeičiamo turto vertė būdavo nustatoma pagal atitinkamą metodiką. Bent nuo 1901 m. miesto turtas buvo įkainojamas taikant diferencijuotus

įkainius. Įkainio dydis priklausė nuo to, kuriai grupei buvo priskiriamas miestas, iš kokių medžiagų pastatytas pastatas. Pagal įkainius apskaičiuota pastato kaina būdavo tikslinama atsižvelgiant į jo duodamas pajamas. Darbo jėgai, statybinėms medžiagoms pabrangus, įkainiai buvo didinami. Bent XX a. pradžioje bankas taikė pažangų, skatinusį greičiau užbaigti statybas skolinimo pagal darbo etapus būdą. Pirmoji paskola būdavo suteikiama, padėjus pamatus, kita paskola – pastačius pastatą. Abiem atvejais bankas suteikdavo tik trumpalaikes paskolas. Visiškai įsirengusieji pastatą gaudavo ilgalaikę paskolą, be to, į jas būdavo performinamas trumpalaikis įsiskolinimas (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 21939, l. 2).

Turbūt panaši tvarka taikyta ir kredituojant žemvaldžių statybas. Padidėjus pajamoms, atsiradus naujų statinių, skolininkai galėdavo prašyti banko perkainoti turtą ir suteikti papildomą paskolą. Paskolų palūkanų dydis priklausė nuo įkainio lakštų laikytojams mokėtos pajamų normos, kuri ilgus metus buvo lygi 6 procentams. Be palūkanų, skolininkai turėdavo mokėti ir 1 procento rinkliavą banko administracinėms išlaidoms padengti, atsargas kapitalui ir dividendų fondui sudaryti (Ustav 1874: 14). Nuo XIX a. 9-ojo dešimtmečio rinkliavos norma ne kartą buvo mažinama, XX a. pradžioje žemvaldžiai mokėjo 0,25 procento, miestiečiai – 0,5 procento rinkliavos (Ustav 1906: 22).

1881 m. skolinimui bankas panaudojo 71 procentą visų kredito išteklių, 1891 m. šis rodiklis padidėjo iki 76,5 procento (Otčiot VZB 1892), 1905 m. – iki 87 procentų (Otčiot VZB 1906), 1912 m. sumažėjo iki 85,5 procento (Otčiot VZB 1913). 1875–1912 m. klientų įsiskolinimas bankui padidėjo nuo 5 mln. rublių iki 148,8 mln. rublių, arba beveik 30 kartų, kartu didėjo balanso suma (23,5 karto) ir kiti rodikliai.

Skolinimo plėtra savaime didino įkainio lakštų (neterminuotų) leidimą, jų apyvartoje negalėjo būti daugiau nei ilgalaikių paskolų suma (žr. priedo 1 pav.). Lakštus platino skolininkai arba jų pavedimu bankas. Lakštų išpirkimas buvo užtikrintas visu banko ir jam įkeistu nekilnojamuoju turtu. 1887 m. sausio 1 d. lakštai apyvartoje sudarė 77,2 procento, 1913 m. pradžioje – 84,1 procento visų banko įsipareigojimų. Lakštų emisijos sėkmė priklausė nuo jų kurso, o šis – nuo jų pajamų normos, padėties rinkoje ir kt.

Nuo lakštų kurso priklausė skolininkų gaunama pinigų suma, reali paskolų palūkanų norma ir banko galimybės plėsti ilgalaikį skolinimą. Antai 1877 m. imperijoje kilus bankų ir biržos krizei, Vilniaus žemės banko lakštų kursas sumažėjo nuo 81–93,25 rublio (1876 m.) iki 78 rublių, todėl jų išleidimas sumažėjo nuo 3,1 mln. rublių iki 1,25 mln. rublių (Otčiot 1909: 25). Nusistovėjus rinkai ir pakilus lakštų kursams (iki 92–96 rb), siekiant atpiginti paskolas, 1886 m. valdžios nurodymu buvo pradėti leisti 5 procentų lakštai, į juos konvertuoti 6 procentų lakštai, pastarieji nuo 1891 m. galutinai nustoti leisti. Naujų lakštų kursui nusistovėjus ties 99–102 rublių riba, 1895 m. dar sykį sumažinama už juos mokėta pajamų norma – iki 4,5 procento. Dėl 1899–1909 m. konjunktūros Peterburgo biržoje (1903 m. joje Vilniaus žemės banko lakštų vidutinis kursas buvo 93,2 rb) pagerėjimo bankas didino lakštų emisiją, ji padidėjo 25,9 mln. rublių ir 1905 m. sausio 1 d. lakštų apyvartoje buvo 142,4 mln. rublių (Otčioty VZB 1900–1905). Nuo 1904 m. dėl Rusijos–Japonijos karo ir 1905 m. revoliucijos Vilniaus žemės banko lakštų kursui nukritus iki žemiausio lygio – 68 rublių, paskolų paklausa ir lakštų išleidimas mažėjo. 1902 m. išleista 11,4 mln. rublių, 1904 m. – 6,9 mln. rublių, 1905 m. – vos 2,9 mln. rublių lakštų (Otčioty VZB 1899–1906). Prasidėjus ekonominiam pakilimui, lakštų kursas ir emisija ėmė didėti: 1910 m. sausio 1 d. jų apyvartoje buvo 141,3 mln. rublių, 1913 m. pradžioje – 146,5 mln. rublių, 1875–1914 m. lakštų apyvarta padidėjo nuo 5 mln. rublių iki 151,5 mln. rublių, arba 30,3 karto. 1900 m. sausio 1 d. Vilniaus žemės banko išleisti lakštai sudarė 14 procentų visos žemės bankų emisijos, daugiau (164,7 mln. rb) jų buvo išleidęs tik Maskvos žemės bankas (Putkamer 1902: 14).

Iš apyvartos lakštai galėjo būti išimami keliais būdais – tiražu, superkant juos biržoje, grąžinant anksčiau termino paskolas ir juos atšaukiant. Tiražo metu (per metus jų būdavo du) ištrauktus ir atšauktus lakštus bankas apmokėdavo nominalia kaina. Skelbiant tiražą reikėdavo išimti lakštų tiek, kiek klientai grąžindavo paskolų. Lakštai (paprastai visa serija) būdavo atšaukiama, kai šalyje palūkanų norma sumažėdavo daugiau nei banko mokėta pajamų norma arba iškilus būtinybei subalansuoti lakštų ir įkeisto turto sumas. Teise anksčiau termino grąžinti paskolos dalį skolininkai pasinaudodavo, kai sumažėdavo lakštų

kursas. Bankas išleistus lakštus galėjo supirkinėti šiais motyvais: kad investuotų laisvus pinigus, kad sudarytų jų atsargas kitoms kredito įstaigoms įkeisti, kad padidintų kursą. XX a. pradžioje lakštai daugiausia buvo išimami juos superkant ir skolininkams iš anksto gražinant paskolas.

Skolinimo plėtra vertė leisti naujas akcijas ir taip didinti akcinį kapitalą, nors jis iš esmės atliko daugiau garantijos vaidmenį. Mat šį kapitalą, išskyrus panaudotą trumpalaikiam skolinimui, reikėdavo investuoti į valstybės ar jos garantuotus vertybinius popierius. Akcinio kapitalo didinimą lėmė taikytas normatyvas, kuris leido bankui priimti įsipareigojimus, iki 10 kartų didesnius nei jo turimas nuosavas kapitalas. Iki 1902 m. vidurio akcinis kapitalas buvo padidintas 24 kartus, dėl tiek serijų buvo išleista 33 700 akcijų, kurių nominali vertė sudarė 88 mln. rublių (Otčiot 1909: 23). 1880 m., 1889 m. ir 1894 m. akcijos išleistos po du kartus, pastaraisiais metais jų išleista didžiausia suma (762,5 tūkst. rb), kitais metais dažniausiai ji sudarydavo 200–275 tūkst. rublių, t. y. emisijos būdavo palyginti nedidelės. Pirmenybę įsigyti naujos emisijos akcijas turėjo senieji akcininkai ir tik likusi dalis būdavo išplatinama pagal paraiškas. Paprastai senieji akcininkai akcijas pirkdavo už jiems priklausiusius dividendus, jų nupirkdavo daugiausia, pavyzdžiui, 1902 m. iš 1 500 akcijų jie įsigijo 1 073. Emisijos sėkmė priklausė nuo mokamų dividendų ir akcijų pardavimo kainos.

Pirmaisiais Vilniaus žemės banko veiklos metais buvo mokami nedideli dividendai (4,35 proc.), 1874 m. jie padidėjo iki 8 procentų, 1878–1885 m. sudarė 14,0–14,9 procento, 1896–1900 m. – 16 procentų (Otčiot 1909: 27). Pagal dividendų dydį Vilniaus žemės bankas neišsiskyrė iš kitų žemės bankų, kai kurie jų mokėjo dar didesnius (17,0–18,8 procento) dividendus. Jiems mokėti Vilniaus žemės bankas panaudodavo daugiau nei 80 procentų pelno. Apskritai banko vadovybė siekė, kad dividendai būtų aukšto ir pastovaus lygio. Tuo tikslu sėkmingos veiklos metais ji iš anksto apmokėdavo dalį būsimų operacinių išlaidų ir mokesčių. Gavus nedaug pelno, būdavo mažinamos premijos valdybos ir Turtų įkainojimo komisijos nariams, dividendams panaudojamas atsargos kapitalas (tai leido įstatatai). Dėl to iki 1883 m. akcijos buvo patrauklios investuotojams. Nuo tada finansų ministro nurodymu imta didinti akcijų pardavimo kainą atskaitymų atsargos kapitalui priedu (1883–1898 m. jis padidėjo nuo 13 iki 260 rb), todėl už 1899 m. išleistą akciją reikėjo mokėti po 549 rublius. Dėl sumažėjusio pelningumo naujos akcijos neteko patrauklumo. Prie to XX a. pradžioje prisidėjo dividendų sumažėjimas (1904 m. – iki 13,12 proc.). Dėl šių priežasčių ir skolinimo mažėjimo 1905 m. valdyba nepasinaudojo akcininkų leidimu išleisti 1 500 naujų akcijų. Iki 1903 m. banko akcinis kapitalas padidėjo nuo 1,2 mln. iki 9,6 mln. rublių, arba 8 kartus. 1896 m. jis buvo lygus 6,8 mln. rublių, nedaug didesnę kapitalą turėjo tik Maskvos ir Charkovo žemės bankai (atitinkamai – 7,5 mln. ir 7,4 mln. rb). Iki 1910 m. Vilniaus žemės bankas naujų akcijų neleido, 1910–1912 m. akcinio kapitalo padidėjimas rodo, kad akcijų buvo išleista, tačiau jų sąlygos nežinomos. 1913–1914 m. kapitalas nedidintas, jis buvo lygus 10,6 mln. rublių ir sudarė 6,1 procento visų įsipareigojimų.

1872 m. Vilniaus žemės banko įstatatai įpareigojo kaupti atsargos kapitalą tol, kol jis sudarys trečdalį akcinio kapitalo. Vėliau reikalavimas padidintas iki pusės akcinio kapitalo. Atsargos kapitalo paskirtis buvo padengti banko nuostolius, garantuoti 8 procentų dydžio dividendų mokėjimą, avansu išpirkti lakštus ir sumokėti už kuponus tiek, kiek skolininkai uždelsdavo gražinti paskolų. Kasmet į atsargos kapitalą reikėdavo pervesti 5 procentus metinio pelno ir gautas pajamas už vertybinius popierius. Kaip rašyta, 1883 m. atsirado papildomas šaltinis – priedas (kintamo dydžio) prie akcijų nominaliosios vertės. Trečdalį atsargos kapitalo reikėjo investuoti į vertybinius popierius arba laikyti Valstybiniame banke. Įvedus minėtą priedą, atsargos kapitalo kaupimas paspartėjo: iki 1882 m. bankas jo turėjo 110,5 tūkst. rublių, 1882–1887 m. suma padidėjo iki 216 tūkst. rublių, per kitą penkmetį – iki 992,3 tūkst. rublių, per vėlesnius 5 metus – iki 1,4 mln. rublių (Otčioty VZB 1883–1893). 1904 m. sausio 1 d. bankas turėjo privalomą atsargos kapitalą (4,8 mln. rb), todėl atskaitymai į jį buvo nutraukti. 1910–1912 m. padidėjus akciniam kapitalui, jie buvo atnaujinti. 1904 m. sausio 1 d. duomenimis, beveik 56 procentai atsargos kapitalo buvo sudaryta akcijų priedu įmokomis, 29,5 procento – iš pelno, likusi dalis pajamomis, gautomis už vertybinius popierius.

1899 m. buvo pradėta sudarinėti specialųjį atsargos kapitalą vertybinių popierių kursų nuostoliams padengti. Jam kaupti buvo įvesta priemonė prie akcijų nominalios vertės,

kuri 1899 m. buvo lygi 215 rublių, 1900 m. – 158 rubliai, 1905 m. – 53 rubliai (Otčiot 1909: 23). 1904 m. pradžioje bankas turėtu 354 tūkst. rublių šio kapitalo lėšų išleido kurso kritimo nuostoliams. 1912 m. sausio 1 d. jis vėl turėjo 361 tūkst. rublių, po metų – 408 tūkst. rublių specialiojo atsargos kapitalo.

Dėl įsipareigojimo nuosavą kapitalą laikyti vertybiniais popieriais jam didėjant didėjo banko investicijos. XX a. pradžioje bankas aktyviau prekiaavo vertybiniais popieriais ir taip derino likvidumo ir pelningumo principus. Iki 1904 m. banko investicijos padidėjo nuo 0,2 mln. rublių iki 12,4 mln. rublių, jų dalis – nuo 2,7 procento iki 7,4 procento. 1900–1905 m. sumažėjus kursams Vilniaus žemės bankas patyrė didelių nuostolių (10,4 mln. rb). Todėl 1904–1909 m. jo investicijos (daugiausia į geležinkelių bendrovių akcijas) sumažėjo 26 procentais, bet jau 1913 m. sausio 1 d. jos sudarė 12,9 mln. rublių. Ne trumpiau nei iki 1888 m. bankas didokas pinigų sumas (iki 1,3 mln. rb) laikydavo savo kasoje ir einamosiose sąskaitose Vilniaus, Peterburgo, Rygos, Varšuvos bankuose, kad laiku galėtų apmokėti lakštų kuponus, išmokėtų dividendus. Tais laikais dar nebuvo įprasta tam reikalui naudotis bankų korespondentinėmis paslaugomis. Persilaužimas įvyko apie 1888–1890 m., nes 1891 m. sausio 1 d. Vilniaus žemės banko lėšų likutis korespondentinėse sąskaitose pasiekė rekordinę sumą – 2,9 mln. rublių, o kasoje ir einamosiose sąskaitose laikyta 300 tūkst. rublių (Otčiot VZB 1891). Nuo tada korespondentiniai ryšiai buvo plečiami. 1888 m. Vilniaus žemės bankas palaikė tokius ryšius su 5, 1900 m. – su 10, 1908 m. – su 16 bankų, savitarpio kredito bendrovių ir kt.

4. Kreditavimo raidos bruožai ir vaidmuo

Banko vadovybė pirmenybę teikė žemvaldžių kreditavimui, jie buvo pagrindiniai paskolų gavėjai: 1875 m. jiems teko 88 procentai (Otčiot VZB 1875), 1899 m. – 73,5 procento (Otčiot VZB 1900), 1901 m. – 69,3 procento (Otčiot 1902) viso įsiskolinimo bankui. Antra vertus, šie duomenys rodo skolinimo miestiečiams didėjimo tendenciją. Banko vadovybė, daugiau skolindama „lenkų kilmės“ dvarininkams, siekė išsaugoti žemėvaldą, apsaugoti nuo jos rusifikavimo. 1908 m. banką revizavę Finansų ministerijos pareigūnai apgailėstaudami pripažino, kad Vilniaus žemės bankas „daugiausia kredituoja lenkų žemėvaldą (išskyrus Pskovo guberniją) <...> nepateisino dėtų vilčių <...> neprisideda prie rusų elemento vietinėje žemėvaldoje stiprinimo“ (Otčiot 1909: 7–8). Be to, kaip bus matyti, žemvaldžių kreditavimas buvo mažiau rizikingas. Mažesnę miestiečių kreditavimą lėmė ir lėta miestų plėtra.

Vilniaus žemės banko revizijos ataskaitoje buvo pripažinta, kad bankas veiklą plėtė teisingai ir nuosekliai, be šuolių (Otčiot 1909: 1). Tokią plėtrą lėmė daugiausia atsargi, net konservatyvi banko vadovybės vykdyta kredito politika, pasižymėjusi didele paskolų prašytojų atranka, ir apdairus įkeičiamo turto vertinimas. Paprastai agento nustatyta turto vertę sumažindavo Turtų įkainojimo komisija, po to – dar ir valdyba. Didelę paskolų prašytojų atranką rodo tai, kad 1874 m. bankas paskolino vos 30 procentų prašytos sumos (Otčiot VZB 1895: 3). Sustiprėjus kitų bankų konkurencijai, dėl žemų turto įkainių dalis klientų atsisakinėjo Vilniaus žemės banko paslaugų. 1904 m. banko revizijos komisija padarė išvadą, kad taikomi įkainiai neatitinka pasikeitusių ekonominių sąlygų (padidėjusių ūkių pajamų), kad nepagrįsta vienodus įkainius taikyti visoms apskričių žemėms (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 21906, l. 97–98). Žemais įkainiais buvo nepatenkinti ir akcininkai, nes tai mažino ne tik skolinimą, bet ir dividendus. Visos išvardytos aplinkybės veikė skolinimo mastą ir tempus. „Naujagimį“ banką jau 1873–1874 m. ir 1877 m. talžė bankų ir biržų krizė, kilusi žemės bankų kritikos banga. Kaip rodo 1 lentelės duomenys, iki 1878 m. žemvaldžiai buvo kredituojami permainingai, netolygiai.

1910–1911 m. duomenų apie suteiktas paskolas nežinoma, 1912–1914 m. bankas paskolino per 25 mln. rublių. Visai gali būti, kad per visą veikimo laiką Vilniaus žemės bankas suteikė žemvaldžiams apie 300 mln. rublių paskolų. Vaizdžiausiai skolinimo plėtrą parodo vidutiniai metiniai paskolų pokyčiai. 1873–1876 m. kasmet bankas suteikė po 2 mln. rublių paskolų, 1893–1902 m. – po 11,1 mln. rublių. 1904 m. bankas paskolino rekordinę sumą – 12,1 mln. rublių, bet 1906 m. skolinimas sumažėjo irgi rekordiškai (2,6 karto!), sąstingis užsitęsė. Skolinimo apimtys sumažėjo dėl katastrofiško vertybinių

popierių kursų kritimo, valstiečių akcijų prieš dvarininkus, sustiprėjusios kitų bankų konkurencijos, dvarininkų žemėvaldos mažėjimo ir kt. 1914 m. prisidėjo dar ir karo veiksnys, jo sukeltas vertybinių popierių kursų kritimas, paskolų maržos sumažinimas (iki 40–50 proc.). 1914 m. bankas suteikė 7,9 mln. rublių ilgalaikių paskolų, t. y. 3,2 mln. rublių mažiau nei 1913 m., 1915 m. paskolino dar mažiau – 4,5 mln. rublių (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 21990, l. 1).

1 lentelė

Vilniaus žemės banko paskolos žemvaldžiams 1873–1909 m.

(tūkst. rb)

Metai	Suteikta ilgalaikių paskolų	Suteikta trumpalaikių paskolų	Iš viso	Pokyčiai (+, –), palyginti su ankstesniais metais
1873	2 390,3	20,0	2 410,3	–
1874	2 005,1	5,6	2 010,7	–399,6
1875	1 929,5	3,5	1 933,0	–77,7
1876	2 631,0	6,0	2 637,0	+704,0
1877	952,3	–	952,3	–1 684,7
1873–1876	9 908,2	35,1	9 943,3	–
1878	2 174,3	–	2 174,3	+1 222,0
1879	2 399,2	390,1	2 789,3	+615,0
1880	2 468,4	475,1	2 943,5	+154,2
1881	3 792,2	669,9	4 462,1	+1 518,6
1882	3 759,6	487,6	4 247,2	–214,9
1878–1882	14 593,7	2 022,7	16 616,4	+6 673,1
1883–1892	67 554,0	N. d.	67 554,0	–
1893–1902	111 211,0	N. d.	211,0	+43 657,0
1903	10 413,0	231,0	10 644,0	–
1904	9 778,0	2 279,0	12 057,0	+1 413,0
1905	10 807,0	195,0	11 002,0	–1 055,0
1906	4 166,0	46,0	4 212,0	–6 790,0
1907	5 131,0	69,0	5 200,0	+988,0
1908	5 373,0	N. d.	5 373,0	+173,0
1909	6 374,0	N. d.	6 374,0	+1 001,0
1903–1909	52 042,0	2 820,0	54 862,0	–
1873–1909	255 308,9	4 877,8	260 186,7	–

Pastaba: N. d. – nėra duomenų.

Šaltiniai: Otčiot (1910: 8); Otčiot VZB (1893, 1904–1910).

1891 m. sausio 1 d. žemvaldžių įsiskolinimas bankui perkopė 50 mln. rublių, 1903 m. pradžioje jis padidėjo iki 101,1 mln. rublių, 1915 m. sausio 1 d. – iki 117,2 mln. rublių. Skolinimo plėtra – didėjusio dvarų ir žemės įkeitimo ženklas. 1874 m. sausio 1 d. bankui buvo įkeisti 148 dvarai, kuriems priklausė 192,7 tūkst. dešimtinių žemės, 1893 m. pradžioje – atitinkamai 505 9 ir 3 764,9 tūkst. dešimtinių, 1898 m. sausio 1 d. – 7 437 ir 4 276,3 tūkst. dešimtinių, 1914 m. sausio 1 d. – 12 480 ir 4 135,2 tūkst. dešimtinių. Valdų (dvarų) mažėjo – tokia tendencija ypač matyti Vilniaus ir Kauno gubernijose. 1874 m. sausio 1 d. visų septynių gubernijų skolininkai dvarininkai valdė vidutiniškai po 1 302 dešimtinių, Vilniaus gubernijos – po 1 059 dešimtinių, Kauno gubernijos – po 400 dešimtinių; praėjus 14 metų, šis vidurkis sumažėjo atitinkamai iki 575 dešimtinių, 387,5 dešimtinių ir 235 dešimtinių, 1914 m. sausio 1 d. jis buvo atitinkamai 331 dešimtinė, 211 dešimtinių ir 138 dešimtinės*. Lietuviškųjų gubernijų mažesnis vidurkis paaiškinamas tuo, kad Rusijoje ir Baltarusijoje dvarai buvo didesni. Minėta tendencija rodo, kad ilgainiui Vilniaus žemės banko paskolos pasidarė prieinamos ir vidutiniams dvarininkams bei valstiečiams. Oficialiai buvo pripažinta, kad Kauno ir Pskovo gubernijose didelę skolininkų dalį sudaro valstiečiai (Otčiot 1909: 33). Vadinas, jose banko padedami aktyviau kūrėsi pažangūs, dideli valstiečių ūkiai.

*Apskaičiuota pagal LVIA, f. 544, ap. 1., b. 21990, l.1.

1874–1913 m. paskolų marža nepadidėjo, bet, priešingai, sumažėjo nuo 57,4 procento iki 56,1 procento. Tiesa, Vilniaus gubernijos skolininkams ji padidėjo nuo 52 procentų iki 54,5 procento, Kauno gubernijoje – nuo 50 procentų iki 55,2 procento. Šie duomenys patvirtina anksčiau padarytą išvadą apie atsargią banko kredito politiką. 1874–1913 m. bankas 2,4 karto (nuo 21,6 rb iki 51 rb) padidino jam įkeičiamų žemių vertę. Žemės įkainojimo didinimas lėmė skolų vienai dešimtinei išaugimą. 1874–1913 m. Vilniaus gubernijoje šis rodiklis padidėjo nuo 9,3 iki 33,5 rublio, Kauno gubernijoje – nuo 24,7 iki 42,7 rublio ir buvo didesnis nei visų gubernijų vidurkis (atitinkamai 12,4 rb ir 28,6 rb).

Nors lietuviškosios gubernijos buvo mažiausios, 1899 m. sausio 1 d. jų žemvaldžiams teko beveik 35 procentai viso įsiskolinimo Vilniaus žemės bankui, 44 procentai įkeistų dvarų ir 23 procentai įkeistos žemės, o 1914 m. pradžioje – atitinkamai 34,2 procento, 58,8 procento ir 25,9 procento*. Aktyvesnį Lietuvos žemvaldžių skolinimąsi galima paaiškinti tuo, kad kitų gubernijų dvarininkams buvo prieinamos lengvatinės valstybinio Bajorų banko paskolos, Lietuvoje buvo daugiau suprantančių kredito naudą.

Atsargus, saikingas skolinimas žemvaldžiams pasiteisino, nors neapsaugojo nuo išorinių ir vidaus politinių įvykių sukeltos rizikos. Ši išvada grindžiama nedideliais uždelstais mokėjimais (1890 m. – 0,8 proc.), retomis turto varžytinėmis. Tik XIX a. pabaigoje Lietuvą pasiekus iš Vakarų slinkusiai žemės ūkio krizei, kritus jo gaminių kainoms bei Rusijos–Vokietijos munitų karui sukomplikavus prekių išvežimą, ėmė daugėti laiku negražinamų paskolų. 1890 m. sausio 1 d. tokių buvo 434 tūkst. rublių, arba 0,8 procento viso įsiskolinimo (Otčiot VZB 1891), 1895 m. sausio 1 d. – 1,9 mln. rublių (Otčiot VZB 1896), dar po 3 metų – 2,9 mln. rublių, arba 3,8 procento viso įsiskolinimo (Otčiot VZB 1898). Daugiausia paskolų gražinimą uždelsė miestiečiai. Ši tendencija buvo ryški iki 1903 m. – tais metais banko vadovams ryžtingomis priemonėmis pavyko šiek tiek sumažinti uždelstus mokėjimus, bet po metų prasidėjo nauja jų didėjimo banga, ir 1907 m. sausio 1 d. jie jau sudarė 4,1 mln. rublių. Dėl šios priežasties 1905–1906 m. bankas pardavė aukcione daugiausia – net 55 dvarus, nors ir taikė skolininkams įvairias (net įstatuose nenumatytas) lengvatas: delspinigių mažinimą, varžytinių atšaukimą gražinusiems dalį skolos. Toks banko vadovų elgesys valdžios viršūnėse sukėlė nepasitenkinimą (rusai galėjo nupirkti mažiau dvarų), buvo sumanymų Vilniaus žemės banko būstinę iškelti į Pskovą, tarnautojus pakeisti rusais, bet apsiribota įgaliotinio paskyrimu, kuriam nepavyko radikalai pakeisti valdybos laikysenos.

Maždaug iki 1892 m. skolinimas miestiečiams buvo antraeilis banko vadovų rūpestis, 1873–1892 m. jis mažai didėjo (nuo 0,4 mln. rb iki 8 mln. rb, kasmet vidutiniškai po 21,1 tūkst. rb), jiems teko 12,0–21,8 procento viso įsiskolinimo. 1892 m. įvyko šuolis, nes miestiečių skolos bankui padidėjo 5,4 mln. rublių, arba 67,5 procento. Kaip matyti iš Vilniaus žemės banko ataskaitų (Otčiot VZB 1894–1903), 1893–1902 m. miestiečių skolos kasmet didėjo, 1903 m. sausio 1 d. jos jau sudarė 41,8 mln. rublių, jų dalis išaugo nuo 12,7 procento (1892 m. sausio 1 d.) iki 30,7 procento (1901 m. sausio 1 d.). Tokiam procesui įtakos turėjo du veiksniai: dėl pramonės plėtros išaugusios statybos ir dėl žemės ūkio krizės sumažėjusi žemvaldžių paskolų paklausa, padidėjusi skolinimo jiems rizika. Manoma, kad padidėjęs Vilniaus žemės banko ir kitų žemės bankų skolinimas miestiečiams sukėlė statybų karštligę, o ji vėliau pasibaigė didele krize. Ši nuomonė tikslinta ta prasme, kad krizę labai paaštrino Rusijos–Japonijos karas, 1905 m. revoliucija, kai kuriuose miestuose (Balstogėje, Gomelyje) vykę žydų pogromai, pramonės nuosmukis. Išsiuntus iš Lietuvos karines įgulas, išaugus nedarbui, sumažėjo nuomininkų, kiti iš jų neįstengė mokėti nuompinigių, o namų savininkai – laiku atsiskaityti su banku (dėl to labiausiai padidėjo uždelstos skolos bankui). Mažinti skolinimą miestiečiams ragino Finansų ministerija ir kai kurie akcininkai. Į tai valdyba reagavo įvairiomis priemonėmis: iki 40 procentų sumažino paskolų fabriky, įmonių pastatams maržą, nustojo skolinti mažiau nei 6 000 rublių (dėl didelių išlaidų mažoms skoloms išieškoti) ir kai kurių miestų gyventojams. 1905 m. lapkričio ir gruodžio mėnesiais bankas iš viso neteikė paskolų, suaktyvino skolų išieškojimą per turto varžytines, mažino turto vertę ir kt. Todėl dalis klientų pereinėdavo į kitus bankus. Skolininkai organizuoti (per namų savininkų sąjungas, miestų dūmas) spaudė Vilniaus ir Peterburgo–Tulos žemės bankus išdėstyti uždelstų skolų gražinimą per 5 metus, 4 kartus

*Apskaičiuota pagal Otčiot VZB (1899, 1915).

sumažinti rinkliavą bankų išlaidoms, kaltino juos, kad sukėlė statybų bumą (LVIA, f. 544, ap. 1, b. 21906, l. 291). Skolininkai tiesiog nusiaubdavo namus, kuriems buvo paskelbtos varžytinės. Dėl to ir dėl kritusios butų paklausos varžytinės darė bankui didelius nuostolius, daug pastatų likdavo nenupirktų, juos reikėjo administruoti, prižiūrėti. Vien 1901–1907 m. įvyko 659 m. turtų varžytinės, jų metu buvo parduoti 452 turtai, bankas patyrė per 2 mln. rublių nuostolių (Otčiot VZB 1902, 1895, 1898).

Stipriai paskolomis remdamas žemvaldžius, bankas padėjo sušvelninti valdžios taikytos „lenkų kilmės“ asmenims diskriminacinės kredito politikos pasekmes, neleido pasiekti užsibrėžto tikslo du trečdalius žemėvaldos rusifikuoti, vietiniams dvarininkams, valstiečiams sudarė galimybes modernizuoti žemės ūkio gamybą, gaminti daugiau ir kokybiškesnių produktų, didinti jų išvežimą bei formuoti kaimo viduriniajam sluoksniui.

1908 m. skolinimas miestiečiams ėmė atsigauti, nes bankas paskolino 2,9 mln. rublių, t. y. 1,6 karto daugiau nei 1907 m., 1909 m. – 3,6 mln. rublių, 1912 m. – 3,1 mln. rublių (Otčiot VZB 1909–1910, 1913). Per visą laiką iki 1910 m. bankas suteikė miestiečiams beveik 100 mln. rublių paskolų, 1915 m. sausio 1 d. jų įskolinimas sudarė 35,9 mln. rublių (Otčiot 1910: 10), palyginti su 1873 m., padidėjo beveik 90 kartų. 1879–1914 m. miestiečiams teko 23,4–24,8 procento visų paskolų. 1879–1914 m. bankui įkeistų „turtų“ (ši sąvoka apima keletą pastatų, sklypų) padidėjo nuo 296 iki 2 891. 1907 m. duomenimis, 54 procentus paskolų buvo gavę dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvusių miestų gyventojai, jie įkeitė 1 161 „turtą“, buvo skolingi 19,5 mln. rublių (Statistika 1910). Maždaug iki 1892 m. Vilniaus žemės bankas buvo vienintelis, o vėliau pagrindinis miestų statybų kreditorius. 1916 sausio 1 d. jam buvo įkeista 64,3 procento viso turto.

Neįmanoma pervertinti banko vaidmens Lietuvos urbanizacijos procese sprendžiant gyvenamojo būsto kiekybės ir kokybės problemas.

Išvados

Vilniaus žemės bankas – pirmasis, seniausias bankas Lietuvoje, iki 1886 m. vienintelis „lenkų kilmės“ žemvaldžių ir miestiečių kreditorius, stambiosios privačios bankininkystės pradininkas.

Bankas įsteigtas (1872 m.) nepalankiomis ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis Lietuvos žemvaldžių – didikų, Peterburgo žymių bankininkų ir verslininkų pastangomis ir pinigais. XIX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje vadovavimas bankui perėjo į vietinių akcininkų rankas, vyko akcijų koncentracija Lietuvos didikų rankose.

Ilgus metus bankui vadovavo puikiai išsilavinę, autoritetingi, aktyviai ūkinyje ir visuomeninyje gyvenime dalyvavę asmenys, kvalifikuoti jo tarnautojai darbą atlikdavo pavyzdingai, greitai ir tiksliai.

Vilniaus žemės bankas buvo grynai hipotekinė įstaiga, t. y. jis neturėjo teisės priiminėti indėlių. Pagrindinė jo operacija buvo ilgalaikių ir trumpalaikių paskolų žemdirbiams ir miestiečiams teikimas už įkeistą žemę, nekilnojamąjį turtą. Jo veiklos zonos buvo priskirtos Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko ir Pskovo gubernijos. Iki 1886 m. bankas neturėjo konkurentų Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose. Ilgalaike paskolas teikė procentiniais savo įsipareigojimais – įkaito lakštais, o trumpam laikui (pradiniams darbams, išlaidoms) skolino pinigus. Trumpalaikiam skolinimui buvo leidžiama panaudoti iki 10 procentų visų paskolų. Ilgalaike paskolų terminai žemvaldžiams ir miestiečiams buvo skirtingi (pastariesiems trumpesni), jie ne kartą ilginti ir įvairinti. Nuo XIX a. pabaigos ilgiausias paskolų žemvaldžiams terminas buvo 66 metai ir 2 mėnesiai, miestiečiams – 38 metai ir 4 mėnesiai. Vyravo skolinimas ilgiausiam terminui. Nuo ilgalaikių paskolų dydžio priklausė įkaito lakštų emisija, o dėl pastarosios didėjimo reikėjo didinti banko nuosavą kapitalą. Kita vertus, lakštų kursai turėjo įtakos paskolų paklausai, o kartu ir (lakštų) išleidimui. 1875–1914 m. lakštų apyvartoje suma padidėjo nuo 5 mln. rublių iki 151,5 mln. rublių (30,3 karto). Banko vadovybės nuostata palaikyti aukštą ir pastovų dividendų lygį įgalino akcinį kapitalą padidinti nuo 1,2 mln. rublių iki 9,6 mln. rublių.

Banko vadovai visą laiką laikėsi atsargios, net konservatyvios kredito politikos, kuriai buvo būdingas palyginti žemas įkeičiamo turto įkainojimas ir saikinga paskolų marža. Nepaisant

šių priešasčių, patirtų sukretimų dėl imperijos bankų ir biržos, ūkio krizių, Rusijos–Japonijos karo ir 1905 m. revoliucijos, vien 1873–1914 m. žemvaldžių įsiskolinimas padidėjo nuo 2,4 mln. rublių iki 117,2 mln. rublių. Jų skolinimosi paklausai patenkinti bankas skirdavo 69–88 procentus visų paskolų. Be to, į sunkumus patekusiems žemių savininkams bankas teikdavo įvairių lengvatų. 1874–1914 m. miestiečių skolos padidėjo nuo 0,4 mln. rublių iki 35,9 mln. rublių, jų dalis – nuo 12 procentų iki 30,7 procento.

XX a. pradžioje tarp 10 imperijoje veikusių žemės bankų Vilniaus žemės bankas pagal paskolų sumą buvo tarp pirmaujančiųjų (užėmė 2 vietą), nors jis aptarnavo mažesnę teritoriją, turėjo mažesnę kapitalą negu daugelis kitų bankų.

Svarbiausias banko nuopelnas – tai, kad jis sužlugdė carinės valdžios pastangas blokuojant „lenkų kilmės“ dvarininkų kreditavimą rusifikuoti žemėvaldą Lietuvoje. Taip pat teikdamas didžiules paskolas labai padėjo modernizuoti žemės ūkio gamybą, gaminti daugiau ir geresnės kokybės produktų vidaus ir užsienio rinkoms, kaime susiformuoti viduriniajam sluoksniui, miestams spręsti būsto problemas.

1 pav. Vilniaus žemės banko 100 rublių įkaito lakštas (1908 m.)

Šaltinis: V. Laurinavičius (2001: 11).

Literatūra

- Bičkauskas-Gentvila L. 1973: *Žemės kreditas Lietuvoje (1861–1905)*. Vilnius: Mintis.
- Jurgutis V. 1940: *Bankai*. Kaunas: „Šviesos“ spaustuė.
- Laurinavičius V., sud. 2001: *Vertybiniai popieriai Lietuvoje. Akcijos ir lakštai. 1872–1940*, Lietuvos bankas.
- Laurinavičius V., sud. 2003: *Bankai Lietuvoje. XIX a. pabaiga–XX a. I pusė*, Lietuvos bankas.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 544: *Vilniaus žemės bankas*.
- Meysztowicz W. 2004: *Pašnekesiai apie laikus ir žmones*. Vilnius: Aidai.
- Prūsas A. 1926: *Bankai ir kreditas Lietuvoje ligi 1915 m.*, Kaunas.
- Römer E. 1897: *Beitrage zu Litauens Wirtschaftsgeschichte*. München: Ludwig-Maximilians-Universität.
- Terleckas V. 2006: Vilniečių vardyno „degustacija“. – *Krantai* 3, 20–25.
- Terleckas V. 2008: Lietuvos bankininkystės pionierių biografijų eskizai. – *Lietuvos aidas* 2008 03 07, 4–7.
- Дякин В. С. (Djakin) 1902: *Деньги для сельского хозяйства*, Санкт Петербург.
- Голубев А. К. (сост.) (Golubev) 1897: *Русские банки*. С.-Петербург: Лештуковская паровая скоропечатание П. О. Яблонского.
- Мигулин П. П. (Migulin) 1904: *Наша банковая политика*. Харьков: Тип. Печатное дело.
- Отчет по ревизии Виленского земельного банка (Otčiot)* 1909: Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума.
- Отчеты Виленского земельного банка за 1873–1909, 1912–1914 г. г. (Otčiot VZB)* 1874–1910, 1913–1915. Вильна.
- Памятная книжка Виленской губернии на 1891 г. (Pamiatnaja knižka)* 1890: Вильна: Виленский статистический комитет.
- Путткамер Л. (Putkamer) 1902: *Доклад в Виленском обществе сельского хозяйства*. Санкт Петербург: Тип. А. Э. Винеке.
- Статистика долгосрочного кредита в России 1907 (Statistika)* 1910: Санкт Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума.
- Устав Виленского земельного банка (Ustav)* 1874: Вильна: Тип. Завадского.
- Устав Виленского земельного банка (Ustav)* 1906: Вильна: Тип. Губернского правления.
- Gauta 2008 m. sausio mėn.*
- Priimta spaudai 2008 m. vasario mėn.*

Summary

VILNIUS LAND BANK IN 1872–1915

Vladas Terleckas

Vilnius Land Bank is the first and the oldest bank in Lithuania, until 1886 the only creditor of landowners and urban residents of “Polish origin”, initiator of large-scale private banking.

The Bank was established in 1872 under unfavourable economic and political conditions by efforts of Lithuanian landowners – nobles, famous bankers and businessmen of St Petersburg, and with their money. In the late 1870’s, the leadership of the Bank went to domestic shareholders and share concentration in the hands of the Lithuanian nobility was taking place. For long years, the Bank was under the leadership of perfectly educated, authoritative persons, active participants in economic and social life, its qualified staff carried out their tasks quickly and with perfection and precision.

Vilnius Land Bank was purely a mortgage institution, i.e. it did not have the right to accept deposits. Its main operation was granting short- and long-term loans to agriculturalists and urban residents against collateralised land and real estate. Vilnius, Kaunas, Grodno, Minsk, Mogilev, Vitebsk and Pskov governorates were ascribed to its business area. The Bank had no rivals in Vilnius, Kaunas and Grodno governorates until 1886. It granted long-term loans as a percentage of its liabilities – mortgage bonds, and lent money for a short-term (for initial works, expenditure). It was allowed to use up to 10 per cent of the total of loans for short-term lending. The terms of long-time lending to landowners and urban residents were different (shorter for the latter), they were prolonged and diversified more than once. From the late 19th century, the longest term

of loans to landowners was 66 years and 2 months, to urban residents – 38 years and 4 months. Lending for the longest term prevailed. The issue of mortgage bonds depended on the size of long-term loans, and an increasing issue of the former required increasing the Bank's own funds. On the other hand, the rates of mortgage bonds affected the demand for loans, thus the issue (of bonds) too. In 1875–1914, the amount of bonds in circulation increased from 5 million roubles to 151.5 million roubles (30.3 times). The attitude of the Bank's management to maintain a high and constant level of dividends enabled increasing its share capital from 1.2 million roubles to 9.6 million roubles.

Management of the Bank always followed a prudent, even conservative credit policy, which was characterised by relatively low valuation of the assets being pledged and a moderate margin on loans. Notwithstanding said reasons, the shocks experienced in relation with the Empire's banks, stock exchange and economy crises, the Russo-Japanese War and the Revolution of 1905, only in 1873–1914 landowners' debt increased from 2.4 million roubles to 117.2 million roubles. To satisfy the demand for such loans, the Bank allotted 69–88 per cent of total loans granted. Moreover, the Bank granted landowners in trouble different privileges. In 1874–1914, urban residents' debt increased from 0.4 million roubles to 35.9 million roubles, and its share increased from 12 per cent to 30.7 per cent.

In the early 20th century, out of 10 land banks in operation in the Empire, Vilnius Land Bank was among the leading banks (in the 2nd position) by the amount of loans, although it serviced a smaller area and possessed a smaller capital than many other banks.

The Bank's major merit was that it deranged the Czarist authorities' efforts to russify landownership in Lithuania by blocking the crediting of estate owners of "Polish origin". By granting huge loans, it also strongly contributed to the modernization of agricultural production, production of more products, and of better quality, for the domestic and foreign markets, formation of the middle layer in the countryside, and resolution of household problems in the cities.